

Дәріс №10. Марксистік парадигма және неомарксизм

Дәріс жоспары:

1. Марксистік парадигма.

2. Неомарксизм жаңа ережелері.

Дәріс мақсаты: студенттерге классикалық марксизмнің халықаралық қатынастарға тиесілі негізгі идеяларын, ленинизм марксизмнің радикалды нұсқасы ретінде, неомарксизм пайда болуы, неомарксизмдегі жаңа ережелері және бұл бағыттың ең танымал өкілдері туралы түсіндіру.

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны: 1.Марксистік канондық парадигма (Карл Маркс, Фридрих Энгельс, В.И. Ленин) қазіргі халықаралық қатынастар теориясында маргиналды позиция ұстанады. Бірақ, оның ізбасарлары сақталуда, оның негізінде ХҚ-дағы неомарксистік тәсіл қалыптасты, сондықтан классикалық марксизмнің халықаралық қатынастарға тиесілі негізгі идеяларын білу маңызды:

1) Халықаралық қатынастардың негізгі субъектілері әлеуметтік таптар болып отыр, яғни әлемдік буржуазия және халықаралық жұмысшы табы. Халықаралық қатынастардың қатысушысы ретінде мемлекеттер ХҚ саласында өзінің рөлі бойынша екінші ретті, яғни ұлттық мемлекеттерді таптық үстемдік пен бағынудың құралы ретінде буржуазия туындатты, пролетариаттың отаны жоқ, олар пролетарлық интернационализм сезімімен біріккен.

2) Халықаралық қатынастар қоғамның ішкі қатынастарынан көлемімен ерекшеленеді, империалистік буржуазия мен пролетариат бастаған еңбек етушілердің өткір күресін көрсетеді.

3) Негізгі халықаралық үрдістер таптық жанжалдардан, дағдарыстардан, соғыстардан және социалды революциялардан көрініс табады.

4) Халықаралық қатынастардың негізгі акторларының мақсаттары бір-біріне кереғар. Егер әлемдік буржуазия табысты максималдауды және капиталды жинау болса, ал жұмысшы табы басқарушы тапты құлату мен барлық еңбек етушілерді эксплуататорлардан арылтып, тарихи міндеттерін жүзеге асыру.

5) Бұл мақсаттарға қол жеткізудің құралдары да әртүрлі. Бір жағынан, эксплуатацияны күшейту, екіншісінен әлемдік социалды революция.

6) Халықаралық қатынастардың болашағы коммунизмнің жеңісінен кейінгі барлық мемлекеттердің жойылуымен, халықтар арасындағы моральдық және әділдік нормалардың орнауымен байланыстырылды. Классикалық марксизм капиталдың үстемдігін жою, әлемдік масштабта әлеуметтік әділеттілікті бекіту мақсатында таптық күрес пен революцияның сөзсіз болуынан туындады. Пролетариаттың жеңісі адамзатты таптық

айырмашылықтарсыз және Ұлттық шекараларсыз біртұтас қауымдастыққа айналдыруы керек, осылайша соғыстарды жоюға, мәңгілік бейбітшілікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Әлемдік саясат пен халықаралық қатынастар мәселелерін марксистік түсіну экономикалық детерминизмге негізделді, оған сәйкес әлемдік нарықтың қалыптасуы әлеуметтік қақтығыстың жаһандық сипатын және халықаралық қатынастар жүйесіндегі кейінгі өзгерістерді анықтайды.

Ленинизм марксизмнің радикалды нұскасы ретінде әртүрлі елдердің социализмге ауысуының әртүрлілігі және әскери қақтығыстар сипатына ие болуы мүмкін екі әлемдік жүйенің ұзақ бәсекелестік кезеңінің сөзсіз болуы идеясынан туындады. В.И. Лениннің ойынша, социализмнің экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалардағы жетістіктері мен тәжірибесі, ол жүргізген "бейбіт қатар өмір сүру саясаты" коммунистік өркениеттің дүниежүзілік қалыптасу процесін ынталандырады. Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, оның бейбіт қатар өмір сүру мәселесі бойынша ұстанымы өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастардың өзара әрекеттесуі нәтижесінде әлеуметтік формациялардың өзгеру процесінің бір сызықтығы туралы өзіне тән жеңілдетілген идеямен тарихқа формациялық көзқарасқа негізделген. 1980 жылдардың екінші жартысына дейін барлық модификациядағы бұл тәсіл кеңестік сыртқы саясаттың басым бөлігі болып қала берді.

Саяси реализм мен идеализмнің теориялық мектептерінен айырмашылығы, халықаралық қатынастар теориясындағы марксистік парадигманың жақтаушылары бұл қатынастар ең алдымен эксплуатациялық сипатқа ие және оларды мораль мен әділеттілік нормалары негізінде өзгерту керек деп санайды. Марксизмнің әртүрлі нұсқаларын жақтаушылардың халықаралық процестердің экономикалық аспектілеріне басымдық беруі олардың көзқарастарын кешенді өзара тәуелділіктің неолибералдық теориясымен жақындастырады.

2. Неомарксизм (Рауль Пребиш, Иммануил Валлерстайн, Самир Амин) XX ғасырдың 50-60 жылдарында пайда болды, бұл кезде батыста «шынайы социализм» тәжірибесіне деген сенімсіздікпен байланысты болды. ХҚТ-да бұл ХҚ-ды екінші және үшінші ретгі ретінде қабылдаудан бас тартумен байланысты. Неомарксизм негізінде Оңтүстік пен Солтүстік, бай мен кедейлердің мүдделерінің араласуы жатыр. Сонымен қатар, бірнеше теориялар ұсынылды:

а) тәуелділік теориясы (Р. Пребиш), онда экономикалық дамыған мемлекеттердің әл ауқаты бай және кедей елдер арасындағы эквивалентті емес айырбаспен түсіндірілді;

ә) құрылымдық теңсіздік теориясы (Й. Галтунг), халықаралық жанжалдардың себебін бір мемлекеттің халықаралық қатынастардың түрлі құрылымдары экономикалық, әскери, т.б. салада қалпының, қал жағдайының бірдей болмауы, әртүрлі болуымен түсіндіріледі;

б) әлемдік жүйелік теория (И. Валлерстайн), қазіргі әлемдік экономикалық дамудың салдары әлемдік капиталдың орталық пен периферия арасындағы әлеуметтік теңсіздіктің тереңдеу тенденциясы.

Неомарксизмді дәстүрлі марксизммен келесідей сипаттарды біріктіреді:

а) екі парадигма да халықаралық қатынастарды талдағанда экономикалық құрылымдарға және олардың қоғамдық дамудағы рөліне баса назар аударады;

ә) екі ағым да ХҚ-ды таптық күрес, басқару мен бағындыру қатысында қарастырды;

б) халықаралық орта сипаты жанжалды етіп сипатталады, ал оның басты проблемасы қорлық көрген таптың басқарушы таптың билігін жоюы ретінде белгілі;

в) неомарксистер және марксистер міндетті түрде бұқара халықтың ықпал етуімен халықаралық қатынастардың позитивті эволюциясына сенеді;

г) екі парадигма да қазіргі өмір сүріп отырған жағдайды сынағанда сенімді, бірақ одан шығудың ұтымды жолдарын жасамаған, осы халықаралық тәртіптің орнын басатын жүйені сипаттай алмаған.

Неомарксизмдегі жаңа ережелер келесідей болып табылады:

1) Халықаралық қатынастардың негізгі акторлары: «әлемдік жүйенің» орталық, периферия, жартылай периферия; «мемлекеттер класстар», «аймақтар класстар».

2) Халықаралық қатынастар табиғаты орталықтың жартылай периферия мен периферияны империалистік эксплуатациясымен анықталады.

3) Халықаралық қатынастардың негізгі мақсаттары жүйелік аралықтан өту, жаһанданудың поляризациялық логикасын бейтараптарандыру болып табылады.

4) Халықаралық қатынастарда қолданылатын құралдар «позиционды соғыс», жартылай периферия мен периферияның аймақтық интеграциясы.

5) Халықаралық қатынастардағы алдыңғы үрдістердің мәні орталық пен периферияның дамуы арасындағы айырмашылықты, АҚШ-тың пайдасына симметриялық емес өзара тәуелділіктің артуын анықтады.

XX ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық қатынастарды зерттеуге неомарксизм елеулі үлес қосты, ол 1950-1960 жылдары "нақты социализм" тәжірибесінен көңілі қалғандықтан тараған. Неомаркстардың еңбектерінде халықаралық жүйенің негізгі элементі (олардың терминологиясына сәйкес, "әлем жүйелері") меншік қатынастары болып табылады.

Бұл бағыттың ең танымал өкілдері-Иммануил Валлерштейн, Андре Франк, Самир Амин — Қазіргі әлемдегі экономикалық теңсіздік пен тәуелділік, халықтың әлеуметтік дифференциациясы, ең алдымен "бай Солтүстік-кедей Оңтүстік" осі бойынша проблемаларын дамытуда. Әлемдік қауымдастықтың үш бөлікке бөлінуі — гүлденген орталық ("ядро"), архаикалық периферия және жартылай периферия — олардың пікірінше,

халықаралық қатынастардағы тұрақсыздықтың негізгі себебі және ықтимал қақтығыстардың көзі болып табылады. Бұл теңсіздік жүйесін жеңу, ең алдымен, перифериялық халықтардың әлеуметтік әділеттілік пен байлықты қайта бөлу үшін орталықтың монополияларына қарсы күресу үшін күш-жігерін шоғырландыруға дайындығы мен қабілетіне байланысты.

И.Валлерштейн Ресейді жартылай перифериялық мемлекет ретінде қарастырады, ол оны реформалаудың барлық әрекеттеріне қарамастан, "әлем жүйесінің" ядросының құрамына кіре алмады, бірақ дамыған мемлекеттердің отаршылдық қосымшаларына айналған перифериялық елдердің тағдырынан құтылды. Оның пікірінше, Ресейдің геосаяси жағдайы мен әскери күшімен басқа мемлекеттер есептелмейді. И. Валлерштейн адамзаттың болашағын дабыл рухында көреді, Оңтүстік мемлекеттерінің "бай" Солтүстік елдеріне тікелей шабуыл жасау мүмкіндігі, Оңтүстік мемлекеттер арасында ядролық қаруды қолдана отырып, басқыншылық соғыстар жүргізу, "бейбітшілік жүйесінің"өзегіндегі тұрақсыздық. И.Валлерштейн "әлем жүйесінің" өзегіне басты қауіп - Оңтүстік тұрғындарының солтүстікке жаппай қоныс аударуы деп санайды, бұл әртүрлі деструктивті салдарға әкеледі.

Әлемдік жүйелік тәсілдің айқын кемшілігі-қазіргі геосаяси шындықтарды тек "Байлық-кедейлік" осі бойынша оңайлатылған түсіндіру. Адамзаттың мәдени-өркениеттік әртүрлілігі ескерілмейді.

Неомарксизмнің нұсқалары - "тәуелділік теориясы" (Р.Пребиш) және "құрылымдық теңсіздік" теориясы (И. Галтунг). Олардың біріншісіне сәйкес, экономикалық дамыған елдердің әл-ауқаты артта қалған елдердің ресурстарын пайдалануға және бай және кедей мемлекеттер арасындағы баламалы емес алмасуға негізделген. "Құрылымдық теңсіздік" теориясы халықаралық құрылымдардың әртүрлі түрлерінде (экономикалық, саяси, әскери және т.б.) бір мемлекеттердің тең емес жағдайындағы ұлтаралық қақтығыстардың себептерін қарастырады.

Деңгейлік тапсырмалар:

1—деңгейлік сұрақ. Марксистік канондық парадигма дегеніміз не?

1—деңгейлік сұрақ. Классикалық марксизмнің халықаралық қатынастарға тиесілі негізгі идеяларын атаңыз?

2—деңгейлік сұрақ. Неомарксизмдегі жаңа ережелер келесідей?

2—деңгейлік сұрақ. Неомарксизмді дәстүрлі марксизммен қандай сипаттар біріктіреді?

3—деңгейлік сұрақ. Неомарксизмді бағытының ең танымал өкілдері?

ОБӨЖ тапсырмалары: Марксистік парадигма және неомарксизм.

БӨЖ тапсырмалары: Неомарксизмдегі жаңа ережелер келесідей.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, Қазақ тіліне ауд.Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşüncüler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.